

ВІДГУК

офіційного опонента на докторську дисертацію Олени Анатоліївни Мірошниченко «Психологічна готовність особистості до життєдіяльності в умовах Антарктики в контексті вікової періодизації», подану на захист за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Тема докторської дисертації О. А. Мірошниченко можна вважати надзвичайно актуальною, що обґрунтовано нею достатньою кількістю аргументів – правових, екзистенційних, наукових, особистісних. Адже Україна є членом Договору про Антарктиду, має в Антарктиці постійно діючі станції, а з 2004 р. має статус Консультативної Сторони Договору про Антарктиду, що ставить перед науковцями України принципово нові й важливі завдання. Саме від психологічної готовності учасників українських антарктичних експедицій значною мірою залежить рівень виконання їх професійних обов'язків в екстремальних умовах Антарктики. О. А. Мірошниченко посилається при цьому на наявну світову та вітчизняну наукову літературу, зазначаючи, що є низка невирішених проблем саме у сфері дослідження психологічної готовності зимівників до життєдіяльності в умовах Антарктики, особливо в особистісному контексті, в аспекті вікової періодизації. Її дослідження необхідне для покращення спеціальної психологічної підготовки фахівців до тривалого перебування і професійної праці на наукових антарктичних станціях, для зняття існуючих протиріч між традиційною системою підготовки зимівників до діяльності в особливих умовах і наявним рівнем психологічної готовності до виконання професійних обов'язків при дослідженні Антарктиди.

Дисертаційне дослідження виконано на базі Національного університету «Острозька академія», емпірична частина дослідження – в Державній установі Національний антарктичний науковий центр Міністерства освіти і науки України, в межах Державної цільової науково-технічної програми досліджень України в Антарктиці на 2011–2020 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 1002.

О. А. Мірошніченко достатньо кваліфіковано, обгрунтовано визначила науковий апарат дисертаційного дослідження, його мету, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічну основу, методика, емпіричну базу дослідження, контингент піддослідних, що дозволило отримати та проаналізувати дуже корисні й нові експериментальні дані. Можна одразу ж засвідчити, що О. А. Мірошніченко вдалося в цілому досягнути поставлену перед дослідженням мету – здійснити системне теоретико-методологічне обгрунтування змісту та структури психологічної готовності особистості до життєдіяльності в умовах Антарктики та експериментально виявити її особливості у представників різних вікових груп зимівників, а також розробити відповідні науково-методичні рекомендації. Зазначимо в цьому місці, що докторантом використовувався солідний комплекс методів вивчення різних аспектів особистості, яких ми нарахували більше 30 тільки емпіричних та психодіагностичних, котрі доповнені адекватними теоретичними, експертно-оцінювальними, математичними та статистичними методами.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (417 найменувань, із яких – 96 іноземними мовами), додатків. Робота містить 148 таблиць (загальним обсягом 23 сторінки), 107 рисунків (загальним обсягом 7 сторінок) та 7 додатків (на 40 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 486 сторінок друкованого тексту, з них 394 – основний текст. Зміст дисертації достатньою мірою відображений у рефераті.

Розглянемо ступінь виконання завдань дослідження, адже їх шість і їм відповідають шість сформульованих в кінці дослідження висновків. Сама дисертація складається з п'яти розділів.

Так, при виконанні **першого завдання** – визначити, на основі теоретико-методологічного аналізу сутнісних та структурних особливостей психологічної готовності, її зміст та структурно-компонентний склад, відповідно до умов Антарктики, – був застосований теоретико-методологічний аналіз ключового для роботи поняття життєдіяльності в екстремальних умовах у контексті чотирьох підходів – екзистенційно-змістового, соціально-професійного, вітально-

орієнтованого, системно-екологічного, інтегративного і дати її адекватне визначення.

Поняття психологічної готовності розглядається (див. розділ 1) з позицій саме життєдіяльнісного, а також особистісного, функціонального, особистісно-діяльнісного підходів, у зв'язку з поняттями адаптації, спрямованості на успішну діяльність в екстремальних умовах Антарктики.

Це дало можливість розробити достатньо змістовну соціальну модель, як певну соціально-психологічну структуру особистості українського зимівника (див. на стор. 85 рис. 1.3) і дати з позицій особистісно-діяльнісного підходу, як основного, авторське трактування психологічної готовності. Вона трактується як інтегральне утворення особистості, що полягає у спрямованості на діяльність в екстремальних умовах, виникає на основі позитивного ставлення до такої діяльності, обумовлюється особистісними потребами та стійкими мотивами, усвідомленням суспільної значущості праці, а також наявністю професійно важливих і соціально-значущих якостей, що забезпечують належне виконання професійних обов'язків в екстремальних умовах.

На виконання **другого і четвертого завдання** (див. розділ 2) було здійснено інтерпретацію фундаментальних засад і підходів до розгляду психологічної готовності особистості, з урахуванням результатів теоретичного аналізу даних сучасних досліджень. Побудовано ґрунтовну функціонально-особистісну модель психологічної готовності українського зимівника до життєдіяльності в умовах Антарктики (див. на стор. 139 рис.2). Ця модель складається з методологічно-цільового, змістового, діагностично-порівняльного та рефлексивно-результативного блоків. Вона містить професіограму українського зимівника та компоненти психологічної готовності особистості до життєдіяльності в умовах Антарктики.

Опоненту, як спеціалісту і в галузі психології праці, імponує методологічно виправданий вихід докторанта при побудові професіограми за межі педагогічної та вікової психології, що з міжгалузевих (в межах психології) позицій збагачує концептуальний апарат дослідження і змістовно, процедурно-методично

забезпечує емпіричне вивчення психологічної готовності зимівників до праці і життєдіяльності в умовах Антарктики в контексті вікової періодизації.

Професіограма українського зимівника складається з таких структурних компонентів, як виконувані ним функції та особистісні якості та властивості, опис трудової діяльності (загальні відомості про професію), характеристика функціональних обов'язків, психологічні якості та властивості особистості, що забезпечують (або перешкоджають) успішності професійної діяльності зимівника на антарктичній станції (див. на стор. 127 Табл. 2.5).

Структура психологічної готовності особистості до життєдіяльності в умовах Антарктики включає особисту (психофізіологічна, мотиваційна, характерологічна складові) і функціональну готовність (адаптаційна, інтелектуальна, соціально-психологічна складові), які вміщують більш докладні компоненти

Заслугує позитивної оцінки розроблена авторкою і представлена в цьому розділі оригінальна модель психотипів українського зимівника, а їх запропоновано усього 16, які визначаються сполученням двох психологічних показників особистості – переважаючим типом темпераменту та провідним видом мотивації (див. на стор. 135 Табл. 2. 10). В даній моделі кожний психотип позначений іменами стародавніх грецьких богів, за чим стоїть слушне бачення дисертантом українських зимівників як справжніх героїв сучасності. Як учасниця антарктичної експедиції, О. А. Мірошніченко теж відноситься до їх числа.

При вирішенні **третього та п'ятого завдань** О. А. Мірошніченко детально обґрунтовує процедурно-методичне забезпечення емпіричного дослідження психологічної готовності особистості до життєдіяльності в умовах Антарктики в контексті вікової періодизації та динаміки. Це передбачало розробку достатньо повного методичного комплексу і проведення ретельної психодіагностики при вивченні кожного компонента психологічної готовності у зимівників, виокремлення вікових груп за допомогою відповідних психологічних інструментів.

У розділах 3 і 4 наведено результати докладного емпіричного дослідження психологічної готовності до життєдіяльності в умовах Антарктики та здійснено порівняльний аналіз її показників у розрізі вікових груп і психотипологічних особливостей зимівників в динаміці. Це дало змогу визначити рівні психологічної готовності: високий, достатній і задовільний. Представники виділених докторантом вікових груп – зрілого віку (46-64 рр.), середньої вікової групи (35-45 рр.) та молодшої вікової групи (22-34 рр.) – продемонстрували різні показники психологічної готовності до життєдіяльності в умовах Антарктики.

Дослідивши динаміку психологічної готовності до життєдіяльності в умовах Антарктики та порівнявши різні вікові групи зимівників, дисертантом виявлено переваги кожної з цих груп, завдяки чому вони доповнюють одна одну. Так, зокрема, за психофізіологічною складовою позитивну динаміку показників демонструють представники молодшої вікової групи; за мотиваційною складовою – зимівники старшої групи; за складовою характеру позитивну динаміку показників демонструють представники старшої групи, а показників акцентуацій – середньої групи. Особливо яскраво проявляється перевага представників старшої групи у результатах щодо мотиваційної і соціально-психологічної складових психологічної готовності до життєдіяльності в умовах Антарктики. Ці дані мають неабияке теоретичне і практичне значення.

На виконання **шостого завдання** (див. розділ 5) обґрунтовано психолого-педагогічні засади супроводу членів української антарктичної експедиції, що має такі етапи, як: психологічна діагностика кандидатів на участь в УАЕ; навчально-тренувальний етап в умовах, наближених до експедиційних; психологічний супровід протягом зимівлі; реабілітаційний етап.

Основою для сформульованих дисертантом рекомендації щодо підбору членів експедицій, а також, що дуже важливо, щодо призначення начальників експедицій, можуть слугувати показники вікових і психотипологічних особливостей готовності кандидатів. Щодо рекомендацій за віком, то доцільно включати до складу УАЕ зимівників зрілого віку в достатній кількості (не менше 30%), оскільки вони найбільшою мірою демонструють високі рівні

психологічної готовності до життєдіяльності в умовах Антарктики. Крім того, як було доведено в дисертаційному дослідженні, ті групи зимівників, які очолювали начальники зрілого віку, більш ефективно адаптуються до екстремальних умов життєдіяльності в Антарктиці.

У психологічному підборі кандидатів, що рекомендуються до участі в УАЕ, О. А. Мірошніченко обґрунтовано рекомендується звертати увагу на психотип зимівника: адже дослідження довели, що 64,0 % високо адаптованих зимівників складають сангвініки і флегматики з професійно-результативною та соціальною мотивацією. Серед досліджуваних зимівників з високим рівнем адаптованості до несприятливих умов життєдіяльності найбільший відсоток має психотип Працелюб (поєднання флегматичного темпераменту і професійно-результативної мотивації), на другому місці – психотип Ентузіаст (поєднання сангвінічного темпераменту і соціальної мотивації), третє місце поділяють психотипи Світоч (поєднання сангвінічного темпераменту і професійно-результативної мотивації) і Майстер (поєднання флегматичного темпераменту і соціальної мотивації) – тому дисертанткою рекомендується, щоб більшість зимівників мали переважно такі психотипи.

Отже, дисертантом виконано усі поставлені перед дослідженням завдання на високому теоретико-методологічному рівні.

О. А. Мірошніченко продемонструвала фундаментальні результати свого дослідження, але при цьому вона усвідомлює, що ними не вичерпуються усі аспекти окресленої проблеми. Вона вважає перспективним подальшу розробку викладених теоретичних положень щодо розвитку психологічної готовності особистості до життєдіяльності в умовах Антарктики на етапі підготовки кандидатів-зимівників до участі в українській антарктичній експедиції.

Оцінюючи позитивно проведене О. А. Мірошніченко дослідження, фундаментальність і значущість його результати, опонент все ж має зробити деякі зауваження.

1. Велика кількість методик та величезний масив отриманих у дослідженні емпіричних даних міг би бути краще представлений та систематизований, якщо

б в основу дослідження була покладена певна психологічна структура особистості – з числа розроблених в українській персонології. Адже особистість уявляє собою, за класичним висловом академіка Г. С. Костюка, найскладніше системне утворення у світі, певну «систему систем». Використання сучасного варіанту психологічної структури особистості, наприклад, С. Д. Максименка та інших, дозволило б краще систематизувати, ієрархізувати і тому краще зрозуміти особистість зимівника в різних досліджуваних дисертантом аспектах.

2.3 попереднім пов'язане друге зауваження, що визначається недостатньою представленістю у соціальній моделі особистості та функціонально-особистісній моделі психологічної готовності українського зимівника, зокрема у його професіограмі, такої важливої властивості особистості, як духовність. Адже позитивні духовні цінності – національні, світоглядні, екзистенційні, моральні, естетичні, навіть релігійні – значно підсилюють особистість в екстремальних умовах праці і тривалого проживання, зокрема в умовах автономних антарктичних станцій. А це говорить про те, і про це свідчать на жаль деякі трагічні випадки в історії експедицій в Антарктику, що духовність має зайняти в дослідженнях психологічної готовності особистості зимівників належне місце.

3. Потребує кращого обґрунтування обраної докторантом типології вікової періодизації зимівників, адже та, що практично використовується у дослідженні (див., наприклад, в тексті: зрілий, середній, молодший вік на стор. 255 в Табл. 3.41, а на наступній 256 стор. на Рис. 3.26 вже дещо інша типологія – старша, середня і молодша вікові групи), дещо утруднює зіставлення отриманих експериментальних даних, зокрема і з тими, які базуються на традиційно використовуваних у педагогічній та віковій психології. Так, найбільш поширена і прийнята у віковій психології типологія передбачає вікову диференціацію на молодий, зрілий (ранній, середній, пізній), похилий, старечий вікові періоди. Те, що у категорію зрілого віку, за наведеними в дослідженні даними, потрапляє член експедиції з пенсійним віком 64 роки, не відповідає загальноприйнятим типологіям.

4. Вважаю в цілому слушним розгляд О. А. Мірошніченко темпераменту як важливого показника психологічної готовності зимівника і використання нею п'яти відповідних опитувальників. Але у сучасній українській психології професором Б. Й. Цукановим розроблений ефективний об'єктивний метод визначення типу темпераменту. До речі, одеським професором розглядаються не чотири, а п'ять типів темпераменту (ним уведений ще так званий рівноважний тип), тому приміром кількість психотипів українських зимівників, які автор зіставляє саме з типами темпераменту як психофізіологічними властивостями (та мотивацією), може бути не 16, а 20. Використання суб'єктивних методів, якими є опитувальники, все ж таки не забезпечує отримання точних об'єктивних даних щодо темпераменту. Про це вказував і сам Б. Й. Цуканов, зокрема у своєму листі до Г. Айзенка, автора відомого опитувальника. Ми також, маючи досвід одночасного використання цього об'єктивного методу визначення типу темпераменту й суб'єктивних опитувальників, помітили певне розходження в отримуваних ними даних. Але це треба знати не тільки дисертанту, але і всім тим, хто застосовує для вказаних цілей саме опитувальники темпераменту, адже при їх використанні визначаються також і риси характеру.

5. Хоча дисертаційне дослідження та викладення в тексті його результатів має свою ґрунтовну логіку, але для зручності проведення експертизи її змісту було б доцільно, щоб число і послідовність наведення завдань, розділів дисертації і висновків формально співпадали одне з одним.

Проте, висловлені зауваження носять переважно дискусійний характер і суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертації О. А. Мірошніченко.

У тексті дисертації та реферату, який відображає основні її положення, наведені переконливі свідчення наукової новизни одержаних результатів, показана практична значущість дисертаційного дослідження, описані форми і види впровадження його результатів, доведений особистий внесок здобувача, продемонстрована апробація результатів дослідження у вигляді їх оприлюднення на численних міжнародних, всеукраїнських, регіональних і університетських конференціях, семінарах, круглих столах.

Основні результати дослідження представлено у 58 публікаціях здобувача, з яких 3 – статті у наукових періодичних виданнях інших держав, що входять до бази SCOPUS; 2 статті у наукових періодичних виданнях, що входять до бази WEB of SCIENCE; 1 одноосібна монографія; 1 розділ у колективній монографії, виданій в країні Євросоюзу; 16 статей у наукових виданнях України, які затверджені як фахові в галузі психології; 2 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, що входять до країн Євросоюзу; 1 підручник з грифом МОН України; 8 науково-методичних посібників і методичних рекомендацій; 24 статті та тези в інших наукових виданнях і збірниках матеріалів міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій та конгресів.

Враховуючи високий ступінь актуальності обраної О. А. Мірошніченко теми, обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації, їх новизну, загальнонаціональне та світове значення, повноту викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації, відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, з урахуванням наведених зауважень та дискусійних питань стосовно положень докторської дисертації, що передбачено «Порядком присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Кабінетом Міністрів України 17 листопада 2021 року, № 1197, зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 502 19 травня 2023 року, вважаємо, що дисертація «Психологічна готовність особистості до життєдіяльності в умовах Антарктики в контексті вікової періодизації» гідна позитивної оцінки, а її автор – Мірошніченко Олена Анатоліївна – заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» (053 – Психологія).

Офіційний опонент – доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Згідно надійшов до складу вченої ради 12 жовтня 2023 р. Учений секретар СВР Тимощук А. І. О.

